

प्रभाकर पाटील

एज्युकेशन सोसायटी

कला वाणिज्य व विज्ञान

सहाविद्यालय

वेश्वी अलिबाग

2021-22

पायाभूत अभ्यास - 1

कु. श्वेता दिपक इंदुलकर

51-65

जागतिकीकरण

पायाभून अभ्यास

जागतिकीकरण

कु स्वैता दिपक इंदुलकर

51-65

Patil
05/04/22

अनुक्रमाणिका

क्रमांक	विषयाचे नाव	पान क्रमांक
1	प्रस्तावना	3
2	व्याख्या	4, 5
3	जागतिकीकरण म्हणजे काय ?	6
4	जागतिकीकरणचे महत्व	7
5	जागतिकीकरणचे प्रकार	8, 9
6	वैशिष्ट्ये	10, 11, 12
7	फायदे	13
8	तोटे	14
9	परिणाम	15, 16, 17, 18, 19, 20
10	संदर्भ सुची	21

प्रस्तावना

जागतिकीकरण किंवा वैश्विकरण हा अत्यंत लोकप्रिय आणि चर्चेचा विषय झाला आहे. जागतिकीकरण हे नवीन आर्थिक घोरणाचे एक महत्वाचे सूत्र आहे. जागतिकीकरण म्हणजे वस्तू, सेवा, तंत्रज्ञान व भांडवलानेच्या हालचालीवरील सर्व प्रकारचे निर्बंध दूर करणे व त्यांचा प्रवाह सुखकर व गतिमान करण्याची प्रक्रीया होय. थोडक्यात व्यापार, वित्त, रोजगार, तंत्रज्ञान दळणवळण, विदेशी स्थलांतर, पर्यावरण, राहणी, शासन, समाजव्यवस्था, संस्कृती, अशा सर्व प्रकारच्या क्षेत्रामधून होणारे रूपांतर म्हणजे जागतिकीकरण असे म्हणता येईल.

जागतिकीकरण हा आंतरराष्ट्रीय स्तरावर एक महत्वाचा मुद्दा मानला जातो. तशी ही संकल्पना फार जुनी आहे, परंतु सध्याच्या काळात म्हणजेच ह्या 29 व्या शतकात जागतिकीकरण ह्या संकल्पनेकडे विशेष लक्ष दिले जात आहे. जागतिकीकरण म्हणजे नेमके काय आणि ह्याचे फायदे व तोटे काय आहेत अशा, विविध घटकांची माहिती आपण ह्या लेखात घेणार आहोत.

व्याख्या

१) आंतरराष्ट्रीय मुद्रा निधी -
 'जागतिकीकरण म्हणजे वस्तू, सेवा व आंतरराष्ट्रीय भांडवलप्रवाह, अतिजलद व प्रसरण पावणारे तंत्रज्ञान ह्यांचे वाढते प्रमाण तसेच विविधता ह्यांच्या साहाय्याने जगातील देशांचे सतत वाढत जाणारे परस्परावलंबित्व होय'.

२) हेराड, टायेल आणि रॉबर्ट -
 "जागतिकीकरण ही आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचे एका काल्पनीक विश्व अर्थ व्यवस्थेकडे होणारे संक्रमण दर्शविणारी संकल्पना आहे".

३) एडवर्ड हार्मन -
 "जागतिकीकरण ही सीमापार उत्पादने, भांडवल सेवा आणि आर्थिक क्रिया प्रक्रियांच्या वाढत्या प्रवाहाला लक्ष करणारी प्रक्रिया आहे.

४) बाथलिस आणि स्मिथ -
 "जगाच्या विविध भौगोलिक क्षेत्रात राहणाऱ्या लोकांमध्ये वाढते सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक व्यापारी, सांस्कृतिक संबंध दर्शविणारी व्यापक

प्रक्रिया म्हणजे जागतिकीकरण होय.

कॉक्स आणि कॉटन -

- ५) "जागतिक शांडतलशाही मधुन निर्माण झालेल्या बहुराष्ट्रीय कंपन्या, संस्था यांच्या प्रभाव असणारी, आंतरराष्ट्रीय आणि आर्थिक व्यवस्थेवर राष्ट्रांची भूमिका मर्यादित करणारी प्रक्रिया म्हणजेच जागतिकीकरण होय.

स्मिथ -

- ६) "आंतरराष्ट्रीय आणि सर्वांसाठी स्वातंत्र या मुल्यांच्या समावेश असणारी आणि अर्थव्यवस्थेचे फायदे सर्वांना मिळून देणारी सर्वसमावेशक प्रक्रिया आहे.

जागतिक बँक -

- ७) जागतिकीकरण म्हणजे जागतिक अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याची प्रक्रिया होय.

जागतिकीकरण म्हणजे काय ?

जागतिकीकरण ही एक प्रकारची संकल्पना किंवा प्रक्रीया आहे, असे आपण म्हणू शकतो, ज्याद्वारे वस्तू, सेवा, विचार, ज्ञान आणि ह्यांच्या प्रसार जागतिक स्तरावर केला जाऊ शकतो. देशांमध्ये वाढीस लागलेला व्यापार, वस्तू आणि सेवांना सहज उपलब्ध होणारी आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील बाजारपेठ आणि त्यातून होणारा जास्तीत जास्त नफा असे व्यापारासंबंधित घटक दर्शविण्यासाठी जागतिकीकरण ह्या शब्दाचा वापर केला जातो.

जगात अनेक देश आहेत आणि प्रत्येक देशासाठी जागतिकीकरणासाठी परिभाषा ही वेगळी आहे. अनेक देशांमध्ये जागतिकीकरणाचा मुख्य पाया हा देशातील संस्कृती आणि आर्थिक व्यवस्थेच्या अभिसरणाला मानला जातो.

जागतिकीकरण हे विविध राष्ट्रांमधील संवाद, त्यांचे प्रकीकरण आणि राष्ट्रांमधील परस्परवलंबन वाढविण्यास मदत करते. जितके देश हे प्रकमेकांसोबत जोडले जातील तितकाच जागतिकीकरणाचा प्रभाव वाढेल.

जागतिकीकरणाचे महत्व

जागतिकीकरणामुळे देश, देशातील व्यवसाय आणि लोकांची संवाद साधण्याची पद्धत ह्यात सुधारणा घडवून येते, त्यामुळे व्यवसायांचा विस्तार होतो, जागतिक supply chain देशासाठी सुरु होते आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील व्यापारासाठी बाजारपेठा खुल्या होतात.

विविध देशांमध्ये व्यापार वाढीस लागल्यामुळे संस्कृती आणि विचारांची देवाणघेवाण होते, ज्यामुळे व्यापारासाठी भौगोलिक मर्यादा वाढतात, कारण राजकीय सीमा आणि अर्थव्यवस्थेतील अडथळे दूर होतात.

देशांमध्ये आपापसात संवाद वाढतो, ज्यामुळे संवाद वाढला कि चांगले संबंध निर्माण होतात आणि जागतिकीकरणामुळे वाव मिळतो. व्यापार वाढीस लागला कि, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्पर्धात्मक वातावरण निर्माण होते, ज्यामुळे सेवा आणि वस्तू उत्पादनाचा वेग वाढतो, वेग वाढला कि उत्पन्न वाढते आणि परिणामी वस्तू, स्वस्त कमी दरात उपलब्ध होतात.

जर अगदी थोडक्यात सांगायचे झाले तर राजकीय सामाजिक आणि आर्थिक दृष्ट्या जागतिकीकरण प्रत्येक देशासाठी महत्वाचे ठरते.

• सांस्कृतिक जागतिकीकरण -
कोणत्याही देशाची संस्कृती ही त्या देशाची
आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील एक विशिष्ट अशी
ओळख असते. अनेक संशोधनावरून असे समोर
आले आहे की, भारताची संस्कृती ही जगातील
इतर देशांपेक्षा जुनी आणि अधिक प्रभाव शाली
आहे, आणि हे वेळीवेळी सिद्ध देखील झाले
आहे.

वैशिष्ट्ये

जागतिकीकरणाची वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे सांगता येतील.

१) मोठ्या प्रमाणात व्यवहार -
जागतिक व्यवसायात उत्पादन आणि विपणन व्यवहार मोठ्या प्रमाणात अस्तित्वात येतात. त्यांना जागतिक गरजा पूर्ण करावयाच्या असतात. त्यामुळे उद्योगांना बाह्यबचतीचे लाभ होतात.

२) मोठी स्पर्धा -
जागतिकीकरणामुळे मोठ्या स्पर्धेला मिळते. जागतिक बाजारातील स्पर्धेचे स्वरूप फार उच्च आहे. व्यवसाय संस्थेला देशांतर्गत स्पर्धक आणि आंतर-राष्ट्रीय स्पर्धक यांमधील प्रकायवेळी स्पर्धा करावी लागते. तसेच जगातील सर्व निर्यातक देशांबरोबर स्पर्धा करावी लागते.

३) सीमेपलीकडे व्यापार व स्थलांतर यात वाढ -
जागतिकीकरणाला प्रोत्साहन देणारे धोरण आणि गेल्या दशकातील तांत्रिक विकास त्यामुळे सीमेपलीकडे व्यापार, गुंतवणूक आणि स्थलांतर यात मोठी वाढ झाली आहे.

४) आंतरराष्ट्रीय वित्तीय आणि व्यवसाय रचनेच्या विकास -
सध्याचे जागतिकीकरण हा आंतरराष्ट्रीय वित्तीय आणि व्यवसाय रचनेच्या विकासाच्या परिणाम आहे.

५) खुली बाजारघिषीत अर्थव्यवस्था -
गेल्या दोन दशकात जागतिक पातळीवर अनेक सरकारांनी खुल्या बाजारघिषीत अर्थव्यवस्थेच्या स्वीकार केला. स्वतःच्या उत्पादनक्षमतेत मोठ्या प्रमाणात वाढ करून आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि गुंतवणुक यांना मोठ्या प्रमाणात संधी निर्माण केल्या. व्यापारावरील निर्बंध कमी केले. वस्तू आणि सेवा यांच्या व्यापार आणि गुंतवणुक याबाबत अनेक आंतरराष्ट्रीय करार अस्तित्वात आले.

६) तांत्रिक विकास -
माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रातील प्रगतीमुळे आर्थिक जीवनामध्ये फार मोठ्या प्रमाणात बदल झाला. माहिती तंत्रज्ञानामुळे जागतिक उपभोक्ता, गुंतवणुकदार, व्यवसाय, आर्थिक प्रवाहांचे विश्लेषण करण्याची नवी साधने, त्याद्वारे नव्या आर्थिक संधीचा शोध आणि त्यांचा पाठपुरवठा शक्य झाला. साधनांचे हस्तांतरण आणि जागतिक

शांतिदाशंबरोबर सहयोग शक्य झाला.

७१ बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचा विकास -
जागतिकीकरणामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्या अस्तित्वात
आल्या. बहुराष्ट्रीय कंपनी या आपल्या शाखां-
-च्याद्वारे अनेक व्यवसाय करतात. त्यामुळे
जागतिक व्यापारात मोठ्या प्रमाणात वाढ होते.

जागतिकीकरणाने फायदे

- १) जागतिकीकरणामुळे देशातील व्यापारासाठी कमी खर्चात जास्त कच्चा माल आणि अधिक नैसर्गिक संसाधने उपलब्ध होतात, ज्यामुळे कमी खर्चात उत्पादन होण्यास मदत मिळते. उत्पादनाचा खर्च कमी झाला कि, वस्तू आणि सेवांच्या किंमती कमी होतात, ज्यामुळे देशात महागाई सारखी परिस्थिती उदभवत नाही.
- २) जागतिकीकरण हे विविध देशांसाठी उत्पन्नाचे नवीन मार्ग खुले करून देते, ज्यामुळे देशाची आर्थिक स्थिती मजबूत होते आणि परिणामी देशाची विकासाच्या दिशेने वाटचाल होते.
- ३) देशातील संबंध चांगले राहण्यास मदत मिळते, ज्यामुळे युद्धजनक स्थिती टाळता येते.
- ४) संस्कृतीचा प्रसार होतो, सोबतच मानवी हक्क देखील जोपासले जातात.

जागतिकीकरणचे तीटे

- १) उत्पादन वाढल्यामुळे वाहतुक वाढते, वाहतुकीमुळे प्रदुषण वाढते आणि इंधनाच्या मोठ्याप्रमाणात वापर होतो, ज्यामुळे प्रदुषण वाढते आणि इंधनाच्या साध कमी होतो.
- २) उत्पादनाचा वेग वाढण्याहेतू कामगारांच्या जागी यंत्र वापरले जातात, ज्यामुळे बेरोजगारी वाढते.
- ३) उत्पादनाच्या हेतूने मोठमोठ्या फॅक्टरी उभारल्या जातात, ज्यामुळे जंगलतोड वाढते परिणामी पर्यावरणीय समतोल बिघडतो.
- ४) लोकांचे स्थलांतर वाढते, ज्यामुळे स्थानिक संस्कृतीचा हास लागतो.

परिणाम

भारताने जागतिकीकरणाने धोरण स्वीकारल्यामुळे जागतिकीकरणाने निगमांचे पालन कशे लागते. त्यामुळे भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर व अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रांवर जागतिकीकरणाने विविध परिणाम झालेले दिसून येतात. ते खालिल प्रमाणे :-

परिणाम

आयात शुल्कात कपात
 जुन्या कार आयतीची परवानगी
 चीनमधील वस्तूंचे डंपिंग
 विदेशी भांडवलाची गुंतवणूक
 भांडवल बाजारामध्ये गुंतवणूक
 देशातील उद्योगांची पीछेहाट
 बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे वर्चस्व
 टिकाऊ उपभोग्य वस्तूंच्या उत्पादनात वाढ
 देशातील उद्योग आजारी व बंद पडले.
 बेकारीमध्ये वाढ

१) आयात शुल्कात कपात -
भारताने आयातीवरील प्रशुल्क कमी करावे,
उपशोष्य वस्तूंच्या आयातीवर घातलेली नियंत्रणे
हटवावीत, नकारात्मक निर्बंध दूर करावेत इत्यादी-
बाबत जागतिक व्यापार संघटना (W.T.O.)

भारतावर दडपण आणित आहे. परिणामी भारताने
प्रामाणिकपणे करातील अटींचे पालन करून
सीमाशुल्क दरवर्षी घटवित नेले. त्यामुळे भारतीय
उद्योगांना विदेशी मालांशी स्पर्धा करावी लागली.

२) जुन्या कार आयातीची परवानगी -
भारताने विदेशातील जुन्या कार आयातीस परवानगी
दिल्याने भारतीय ऑटोमोबाईल उद्योगांवर संकट
ओढवली आहे. भारत सरकारच्या या निर्णयास
प्रसिद्ध उद्योगपती श्री. राहुल बजाज यांनी
'राष्ट्रविरोधी कार्य' असे संबोधिले आहे.

३) चीनमधील वस्तूंचे डंपिंग -
शुद्धा चीनमध्ये उत्पादन झालेल्या वस्तूंचे डंपिंग
भारतामध्ये कमी किंमतीमध्ये होत आहे. भारतातील
कोणत्याही उत्सवाना भारतीय बाजारपेठा चीनी
वस्तूंनी गजबजलेल्या दिसतात. त्यामुळे भारतीय
उद्योजकांपुढे नवीन समस्या निर्माण झाली आहे.

४) विदेशी भांडवलाची गुंतवणूक -
जागतिकीकरणामुळे व उदारीकरणामुळे देशात मोठ्या प्रमाणावर विदेशी गुंतवणूक होऊ लागली. पायाभूत उद्योगांमध्येही अशाप्रकारच्या गुंतवणूकीचा प्रभाव दिसू लागला. त्यामुळे देशातील साधन सामुग्रीचा पर्याप्त उपयोग होऊ लागला. व रोजगाराच्याही अनेक संधी उपलब्ध होत आहेत.

५) भांडवल बाजारात अनेक गुंतवणूक -
परकीय गुंतवणुकीवर असलेले निर्बंध कमी करण्यात आल्याने परकीय संस्थात्मक गुंतवणूकदारांनी भारतातील भांडवल बाजारात मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक केली. सन २००३-०४ या प्रकल्प वर्षात ४४,८०० कोटी रुपयांची परकीय गुंतवणूक भारतीय बाजारात झाली.

६) देशातील उद्योगांची पीछेहाट -
जागतिकीकरणानंतर देशातील उद्योगांना जागतिक स्पर्धेला तोंड द्यावे लागत असल्याने देशातील अनेक प्रतिष्ठित उद्योगांना सुरुवातीला अस्तित्व टिकवून ठेवणे अशक्य झाले म्हणून भारतीय कंपन्यांनी त्यांच्या नियंत्रणाखाली उद्योगांची विक्री केली. उदा. टाटा ऑईल मिल्स, पार्ले, सॉफ्ट ड्रिंक्स, मॉडिन फूड्स, इ. देशातील बाजारपेठामध्ये निर्माण झालेल्या तीव्र स्पर्धामुळे अनेक उद्योगांची पीछेहाट झाली.

७) बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे वर्चस्व -
जागतिकीकरणामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना भारतात प्रवेश करण्याची मुक्त संधी मिळाली. त्यामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी मोठ्या प्रमाणावर देशात शिरकाव केला. सन २००३ मध्ये भारतातील बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची संख्या १४९७ होती. ती सन २००४ मध्ये १६५४ इतकी झाली. त्यावेळी विदेशी भांडवल गुंतवणूकीमध्ये वाढ होऊन औद्योगिक क्षेत्राचा विस्तार घडून आला.

८) टिकाऊ उपभोग्य वस्तूंच्या उत्पादनात वाढ -
विदेशी गुंतवणूकीच्या ओघा भारतात आला व मोठ्या प्रमाणावर बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी त्यांचे उत्पादन भारतात सुरू केल्याने मोठ्या प्रमाणावर स्पर्धा सुरू झाली आहे. त्यामुळे टिकाऊ व उपभोग्य अशा वस्तूंच्या उत्पादनात वाढ झाली. जागतिकीकरणामधी पूर्वी ज्या उद्योगांची देशात मक्तेदारी होती ती संपुष्टात आली.

९) देशातील उद्योग आजारी व बंद पडले -
जागतिक स्पर्धा व बहुराष्ट्रीय कंपन्या यांच्या - बरोबर टिकून राहणे अनेक उद्योगांना शक्य न झाल्याने ते उद्योग बंद पडले. अनेक उद्योग आजारी पडले. या सर्व उद्योगातील कर्मचाऱ्यांवर बेकारीची समस्या निर्माण झाली आहे.

90 >

बेकारीमध्ये वाढ -
जागतिकीकरणामुळे देशात आधुनिक तंत्रज्ञान
आले. संगणक आले. त्यामुळे उत्पादनाच्या
पारंपारिक पद्धती कालबाह्य ठरल्या व त्यांच्या
परिणाम रोजगारांवर मीठ्या प्रमाणात झाला.
अनेक लोकांना त्यांच्या रोजगार गमवावा लागला.
व बेकारीत वाढ झाली.

जागतिकीकरणाविषयी अनेक लोक पुढीलप्रमाणे नकारात्मक मत व्यक्त करतात.

- बहुराष्ट्रीय कंपन्या माल विक्रीत देशात तयार करतात आणि त्याची निर्यात विकसनशील देशात करतात. त्यामुळे विकसनशील देशांमध्ये रोजगार निर्मितीच होत नाही. बहुसंख्य बहुराष्ट्रीय कंपन्या विक्रीत राष्ट्रांच्याच आहेत.
- व्यापाराचे उदारीकरण झाल्याने स्थानीक बाजारपेठे-तील मालापेक्षा जागतिक मालाचा मोठ्या प्रमाणावर मागणी येते. पर्यायाने स्थानीक कंपन्या बंद कराव्या लागतात त्यामुळे अनेक कामगार बेरोजगार होतात.
- मोठ्या प्रमाणावरील आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या विकासा-मुळे उत्पादनासाठी कामगारांवर अवलंबून राहणे लागत नाही.

जशी जागतिकीकरणाच्या विरोधी भूमिका आहे, तशीच नशीब जागतिकीकरणाच्या बाजूनेही बीजणारेही आहेत. ज्या देशाने जागतिकीकरणाच्या स्वीकार केला आहे. त्या देशाची वाढ मोठ्या प्रमाणावर होते. म्हणजेच औद्योगिक वाढ होते. व औद्योगिक वाढ हा रोजगाराचा मार्ग आहे.

संदर्भ सुची

१. पायाभूत अक्षरस प्रकाशन

२. Links -

www.marathiword.com

<https://mr.m.wikipedia.org>